

אוניברסיטת בר אילן

”יש פתרון לכל מתיישב”

—

היבטים קהילתיים של שיקום מפוני גוש קטיף

חיבור לשם קבלת תואר ”דוקטור לפילוסופיה”

מאת:

שי בן יוסף

המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן

שבט, תש”ע

רמת-גן

תוכן ענינים

א	תקציר
1	מבוא
7	חלק א' - רקע תיאורטי
8	פרק 1 קהילה
8	1.1 קהילה וחברה – שאלת היסוד של הסוציולוגיה הקהילתית
13	1.2 קהילה כמוסד חברתי – חמישה ארכיטיפים
17	1.3 קהילתיות כמאפיין תרבותי
19	1.4 החיפוש אחר הגדרה ל'קהילה'
22	פרק 2 היבטים קהילתיים בתהליכי שיקום
22	2.1 הגדרת 'אסון קהילתי'
24	2.2 היבטים חברתיים של ארועי אסון
27	2.3 התמודדות ושיקום אוכלוסיות מפונות
28	2.4 היבטים קהילתיים בשיקום
34	2.5 הנסיון הישראלי בשיקום קהילות מפונות
36	פרק 3 תאוריית המערכות – גישת המורכבות
36	3.1 תאוריית המערכות החברתיות.
38	3.2 תאוריית המערכות החברתיות המורכבות
44	3.3 יישום תיאוריית המורכבות בחקר היבטים קהילתיים של שיקום
45	3.4 תרומתה של תאוריית המערכות המורכבות למחקר זה.
46	פרק 4 מטרות ושאלות המחקר
46	4.1 הצורך במחקר
47	4.2 יחודו של מחקר זה
47	4.3 שאלות המחקר
48	סיכום
49	חלק ב' מערך המחקר
50	פרק 5 - שיטת המחקר
50	5.1 הגישה המחקרית, איכותנית – מבנית
51	5.2 בחירת אוכלוסיית המחקר
52	5.3 מקורות המידע
53	פרק 6 – הליך המחקר
53	6.1 מיקומי כחוקר (positionality)
55	6.2 ניתוח הנתונים
58	פרק 7 - אוכלוסיית המחקר
58	7.1 קהילת כפר דרום
59	7.2 קהילת הגוש המאוחד
60	7.3 ועד מתיישבי גוש קטיף
60	7.4 ארגוני סיוע
62	פרק 8 – כלי המחקר - מודלים לניתוח הממצאים
62	8.1 תבנית רב מימדית לניתוח התנהלות קהילות ומערכת הסיוע.
65	8.2 מודל ממש"ק לניתוח תהליכי התמודדות ושיקום
68	סיכום

	חלק ג' ממצאים
69	
70	פרק 9 התמודדות - ימי התנתקות, עקירה ופינוי
71	9.1 כפר דרום
78	9.2 הגוש המאוחד – אשקלון
81	9.3 השוואה בין קהילות
85	סיכום ומסקנות
87	פרק 10 התאוששות - מגורים ארעיים , התארגנות ראשונית
88	10.1 כפר דרום
101	10.2 הגוש המאוחד
106	10.3 השוואה בין קהילות
112	פרק 11 לקראת שיקום - מגורים זמניים, לקראת יישובי קבע
113	11.1 כפר דרום
114	11.2 הגוש המאוחד
115	11.3 ניתוח רב מימדי
132	11.4 מנהיגות
137	סיכום ומסקנות לתקופת השיקום
138	פרק 12 - ועד המתיישבים
139	12.1 התמודדות
151	12.2 התאוששות
163	12.3 תחילת שיקום - מגורים זמניים, לקראת יישובי קבע
173	סיכום
174	פרק 13 - מערכת השיקום – ההקשר הקהילתי
174	מבוא
175	13.1 שלב ההכנות
186	13.2 לאחר ההתנתקות
202	סיום פרק מערכת השיקום
205	חלק ד' דיון
205	מבוא וסיכום עיקרי הממצאים
207	פרק 14 המודל הרב מימדי
207	14.1 שיקום קהילתי אתגר רב מימדי
209	14.2 רב המימדיות של הקהילה
210	14.3 המודל הרב מימדי – נקודת מבט איכותנית על רשתות חברתיות
212	פרק 15 קהילה
212	15.1 הצורך האנושי בקהילה.
213	15.2 אפיוני קהילות בשיקום
224	פרק 16 מערכת השיקום – אוכלוסיות עקורות וארגוני הסיוע
224	16.1 סיוע ממשלי לקהילות בשיקום
226	16.2 סיוע אזרחי לקהילות בשיקום
228	16.3 התהוות 'ארגון מייד' והתמסדותו.
229	16.4 מודל ממש"ק – האם הכלי מועיל?
230	16.5 אמון – הדלק של מערכת השיקום
231	סיכום הדיון

235	אחרית דבר
236	מקורות
302	נספחים:
	נספח א' – תוכנית ההתנתקות
303	נספח א' - שאלות שעלו במהלך ניתוח החומר
306	נספח ב' - רשימת מרואיינים
307	נספח ג' - הצעה לטיפול בקהילות 13/2/2006
309	נספח ד' - טיוטת מסמך הבנות ממשלה- מתיישבים
311	נספח ה' – הצעת החלטה להסכמות, כפר דרום
I	תקציר באנגלית, English Abstract

רשימת טבלאות ותרשימים

- טבלה 1 : מטריצה חלקית של קהילת תבנית (גיאוגרפית) – עמ' 14
- טבלה 2 חמישה מודלים לקהילות עמ' 17
- תרשים 1 – טיפולוגיית מבנה / פעילות עמ' 25
- טבלה 3 - ניתוח ממוש"ק עמ' 65

תקציר

המחקר בנושא **היבטים קהילתיים של שיקום מפוני גוש קטיף** בחן את תהליך שיקום קהילות 'כפר דרום ו'הגוש המאוחד' ממועד ה'התנתקות' – אב תשס"ה (8/2005) עד אב תשס"ז (8/2007).

הרקע, המטרות ומערך המחקר

במחקר זה משולבים שני תחומי ידע: **קהילה ושיקום אוכלוסיות**.

הקהילה היא ישות חברתית חיונית ומורכבת (Bauman 2000, Gilchrist 2004).

שיקום קהילות עקורות מאופיין ברב-גוניות המשימות, בריבוי הארגונים המעורבים וברב-ממדיות (Drabek 2005, Quarantelli, 1985, Peterson 1999). מהלך שיקום מוצלח מבוסס על שיתוף פעולה ועל

התאמה הדדית בין הקהילות הנפגעות לארגוני הסיוע (Buckle 2001, Pyles 2007).

למרות הכרה בהיותן של קהילות גורם משפיע על תהליכי השיקום, חסר ידע על דרכי התנהלותן ויחסי

הגומלין בינן לבין ארגוני הסיוע לאורך תהליך שיקום ממושך (Pyles, 2007, Rubin 2009).

מטרת המחקר לשפר את הבנת תהליך שיקום קהילות עקורות בסוגיות הבאות:

- תפקיד הקהילות בתהליך השיקום בעבור פרטים ומשפחות ובעבור ארגוני הסיוע
- תהליך שיקום קהילתי - הגורמים המשפיעים והתופעות המאפיינות אותו
- מערכת השיקום – קשרי גומלין והשפעות גומלין בין הקהילות לבעלי עניין המעורבים בשיקום

המחקר נערך בשיטה **איכותנית** – **קונסטרוקטיביסטית** (מבנית) המתאימה לחקר תהליכים חברתיים דינאמיים רב-ממדיים (צבר בן-יהושוע 1999, 2001, שקדי 2003). התשתית התאורטית למחקר היא

תאוריית המערכות המורכבות (ריצר 2006, Luhmann 1995, Battram 2003).

המחקר משווה בין התנהלות השיקום של קהילות בעלות משתני רקע שונים:

האחת - קהילת כפר דרום: קהילה דתית בעלת לכידות גבוהה שנאבקה נגד ההתנתקות;

האחרת - קהילת 'הגוש המאוחד': קהילה רופפת, שהתהוותה באשקלון הכוללת משפחות שנענו להנחית הממשלה. שתי הקהילות שהו מרבית תקופת המחקר באשקלון.

בחינת 'מערכת השיקום' כוללת את התארגנות כלל קהילת עקורי גוש קטיף במסגרת 'ועד המתיישבים', את ארגוני הסיוע הממשליים (משרדי ממשלה ושלטון מקומי) וארגוני הסיוע האזרחיים.

למחקר זה חמישה מאפיינים יחודיים:

- קהילה כבחירה: לעקורים הוצע מסלול שיקום עצמאי שלא במסגרת הקהילה. הבחירה להשתתף לקהילה הייתה הליכה אל 'הלא ידוע'

- טווח בינוני: מרבית המחקרים מתמקדים בסיוע לעקורים בטווח המיידי. מחקר זה בוחן תקופה של שנתיים.

- מחקר אורך: ליווי תהליך השיקום לכל אורך השנתיים הראשונות

- זמן אמת: תיעוד נקודת המבט של בעלי עניין שונים, בד בבד עם ההתרחשויות

- נקודת מבט מורכבת: השימוש בתאוריית המערכות וכלי מחקר תואמים איפשר לאתר השפעות של קשרי גומלין מורכבים בין בעלי העניין המעורבים.

ממצאים:

1. הממצא הבולט ביותר: ההעדפה הברורה של העקורים להישאר במסגרת הקהילתית, על פני שיקום עצמאי.
2. שיקום קהילתי מתחולל בעת ובעונה אחת בממד החומרי, הארגוני, הרגשי והערכי. בין ממדים אלו קיימת השפעת גומלין מתמדת. רב-ממדיות זו מאפיינת את קשרי הגומלין במערכת השיקום. פעילות הממשלה התמקדה בהיבטים החומריים של השיקום הקהילתי ומיעטה להתייחס לאחרים.
3. בתהליך השיקום אובחנו שלושה דגמי התנהגות קהילתית: קהילות 'עברי' הנשענות על מוטיב הרציפות וההמשכיות; קהילות 'עתידי' השואבות עצמה לתהליך השיקום מהיערכות לקראת עתיד משותף וקהילות 'הווה' המתנהלות להשגת אינטרסים משותפים בתהליך השיקום.
4. נמצא כי השפעת משתני רקע של הקהילות על מהלך השיקום רבה מזו של רמת ההכנה המוקדמת. משתני הרקע הם: מיקוד שליטה, חוסן קהילתי, הון חברתי, מעמד סוציו-אקונומי, ערכים ואמונות.
5. מנהיגות – חלה שחיקה במעמד המנהיגות הקהילתית לאורך תהליך השיקום, בעיקר בעתות מעבר (תסמונת משה). בשתי הקהילות אובחנה צמיחת מנהיגות נשים.
6. פיצול מנהיגותי פונקציונלי - מנהיגות קהילות חילקה בתוכה אחריות בהתאם לממדי השיקום: מנהיגות רוחנית בממד הערכי, מנהיגות מוכוונת משימה במישור הארגוני והחומרי ומנהיגות חברתית במישור הרגשי.
7. סולידריות חברתית - בשתי הקהילות פותחו ונשמרו מנגנוני תמיכה באוכלוסיות חלשות.
8. ארגוני הסיוע האזרחיים מהווים השלמה משמעותית לסיוע הממשלי. הארגונים התארגנו לסיוע בזריות, השכילו לפעול באמצעות המנגנונים הקהילתיים והועילו בתחומים רבים ולאורך זמן.
9. ארגון סיוע מיידי – ימים ספורים ממועד ההתנתקות הוקם ארגון הסיוע 'למען אחינו'. ארגון זה הפעיל אלפי מתנדבים במגוון רחב של תחומי פעילות. 'למען אחינו' שימש כרכז של רשת סיוע עניפה שכללה ארגוני סיוע אזרחי רבים והיה בקשר עם ארגוני סיוע ממשליים. 'למען אחינו' סייע למנהיגות קהילות העקורים להשתקם והיה תשתית להקמת 'ועד המתיישבים'.
10. התגלה פער משמעותי בין הכוונות המוצהרות של הממשלה לתמוך בשיקום קהילתי לבין הקושי שלה להיערך לתמיכה ולממשה. לפער זה שלוש סיבות מרכזיות:
משילות – לממשלה יש קושי לבצע פעילות החורגת מדפוסי הפעולה השגרתיים.
מוכוונות – הממשלה אימצה נקודת מבט בסיסית של פיצוי ולא של שיקום.
תאימות – הממשלה מתקשה לזהות קהילות, להכיר בהן כישות הזכאית לתמיכה ולהתאים את פעילותה לצרכים השונים והמשתנים של קהילות שונות.
11. השפעת העקורים על מדיניות הממשלה - 'ועד המתיישבים' ונציגי הקהילות, בשיתוף שדולת חברי כנסת חוצת מפלגות, אילצו את הממשלה לפעול לשיקום במסגרות הקהילתיות. מהלך זה נעשה בעקבות משלב החקיקה, במהלך השיקום ועד לחתימת 'הסכם חברי הכנסת' והקמת ועדת חקירה ממלכתית.

מסקנות:

התנהלות קהילות בתהליכי שיקום - הקהילה היא גורם חשוב ופעיל במערכת השיקום וצורך אנושי של אוכלוסייה עקורה. דפוסים הקהילתיים שהיו טרם האירוע ממשיכים לאפיין את התנהלות הקהילה לאחריו. בד בבד עם היותה בתהליך שיקום עסוקה הקהילה באופן אינטנסיבי בעבר, בהווה ובעתיד. לשם כך ביצעו הקהילות התאמה מבנית כגון: פיצול צוותי עבודה שונים להנצחה, לחיי ההווה ולתכנון העתיד. להתנהלות מנהיגות הקהילה יש משקל רב בתהליך השיקום. המנהיגות מתמודדת עם אתגרים במישור האישי, הקהילתי והחיצוני. שלבי השיקום השונים מצריכים סגנון מנהיגות מותאם ויכולת איזון בין עמידה על אינטרסים קהילתיים לבין התפשרות לצורך שמירת רציפות מהלך השיקום.

הדינמיקה וקשרי הגומלין במערכת השיקום – יחסי אמון בתוך הקהילות, בין לגורמי הסיוע ובתוך מערכת הסיוע הם תנאי להצלחת תהליך השיקום. חוסר אמון והיעדר גישה בסיסית של שילוביות וקישוריות במערכת השיקום פגעו בתהליך השיקום. המבנה הביורוקרטי של ארגונים ממשליים פוגע ביכולתם להגיש סיוע אפקטיבי לקהילות ולהשתלב עם גורמי הסיוע האחרים. ארגוני סיוע אזרחי יכולים להיות גורם מתווך וזרז לבניית רשתות סיוע רב תחומיות חוצות מגזרים.

ארגון סיוע מידי – הגורמים שאפשרו התארגנות מהירה ומועילה היו: קרבה תרבותית וקשרים טובים לקהילות ולגורמי הסיוע, פשטות תפעולית, ביזור הפעילות וריכוז המידע.

להצגה ולניתוח הממצאים, פותחו ונבחנו במחקר זה שני כלי מחקר שהשימוש בהם נמצא מועיל:

מודל ממש"ק – מודל ממש"ק הוא כלי לניתוח דיפרנציאציה (בידול) ואינטגרציה (תכלול) במערכת השיקום, בארבעה פרמטרים: משימות, מוסדות, שילוביות וקישוריות. השימוש במודל אֶפְשֵׁר להשוות בין אוכלוסיות המחקר, להבחין בשינוי התנהלות לאורך תהליך השיקום, לבחון את יחסי הגומלין בין הגורמים המעורבים וכבסיס להשוואת הממצאים לספרות הרלוונטית.

התבנית הרב-ממדית – ארבעת הרכיבים: **חומרי, ארגוני, רגשי וערכי** מאפיינים את בעלי העניין המעורבים במערכת השיקום ומשפיעים במידה רבה על יכולתם לקשור יחסי גומלין מועילים. השימוש בתבנית סייע להציג את המורכבות של שיקום קהילות. אפשר להציע מודל לחקר התופעה הקהילתית ולהבנתה. כמו כן משמש המודל תשתית לגישה איכותנית לחקר רשתות חברתיות.

מן המסקנות עולה כי דרושים מחקרים נוספים כדי לחזק את יכולת ההכללה. הכלים שפותחו ויושמו במחקר, המודל הרב-ממדי ומודל ממש"ק בוודאי ישתפרו ככל שייעשה בהם שימוש נוסף.

